

Nuriyə Əsgər qızı Rzayeva⁷
**İNGİLİS DİLİNDƏ TOPONİMLƏR VƏ ONLARIN İNGİLİS BƏDİİ
ƏSƏRLƏRİNDƏ İŞLƏNMƏSİ**

Giriş. Hər bir xalqın tarixi, dili, təfəkkürü, məşğuliyyəti haqqında dəyərli məlumat verən **toponimlər** onomastik vahidlər sırasında öz zənginliyi ilə seçilir. Bir elm sahəsi kimi toponimika coğrafi obyektləri, onların yaranma yollarını, meydana gəlmə səbəblərini, mənşəyini müəyyənləşdirməyə kömək edir. Toponimik materiallar xalqın tarixi, dini, dili ilə bağlı problemlərin həllində tutarlı dəlil, inandırıcı fakt rolunu oynadığı üçün toponimlərin 3 funksiyasını qeyd etmək olar: 1) İdeoloji funksiya daşıyır. 2) Maarifləndirmək xarakteri daşıyır. 3) Toponimlər digər elmlərlə sıx əlaqədardır.

İngilis dili uzun illər german tayfalarının - anqlosaksların, yutların, keltlərin, skandinaviyalıların, normandların təsirinə məruz qalmışdır. Bunun üçün də İngilis toponimləri müasir formada hansısa mənada germanları xatırladır. Bunlar hidronim və oronimlərdə daha çox öz əksini tapmışdır. Kelt mənşəli toponimlər Şotlandiyada, İrlandiyada, Skandinaviya mənşəli adlar isə Yorkshire və Lancashire-də tez-tez təsadüf olunur.

Toponomiya bir kateqoriya kimi. Qeyd etmək lazımdır ki, toponomiya müəyyən sözlərdən ibarət olduğundan onu lüğət tərkibinin bir hissəsi kimi qəbul etmək lazımdır. Terminlər sözlərdən və onların ekvivalentlərdən ibarət üçün ayrıca bir kateqoriya təşkil edir və xüsusi adları özündə birləşdirir. Lakin burada dekolativ məzmunundan əlavə bir də komilativ məzmun özünün göstərir. Bu o deməkdir ki, ad tək-cə ad olaraq qalmır, həm də onlara məzmun baxımından bir qədər dolğunluq verir. Toponomiya xüsusi və müstəqil elmdir və üç fənn çərçivəsində kelt adları əsasən təbii yerləri bildirirlər. Məşə, çay, təpə, bataqlıq toponimlərin birinci elementlərinin kökləri kelt mənşəlidir: "Dosselsir", "Kamberland".

İngiltərənin ərazisinin toponomik cəhətdən üç yerə bölmək lazımdır: 1. Anglo-Sanslardan ibarət olan coğrafi adlar; 2. İngiltərənin qərb hissəsində olan coğrafi adların kökündə kelt mənşəli adlar durur; 3. Şimal ərazisində olan coğrafi adların sonunda Skandinaviya xalqının təsiri var.

Sözdüzəltmə vasitələrinə görə ingilis toponimlərini üç qrupa bölmək olar:

- sadə toponimlər bir kökdən ibarət olur: **Stock, Koad;**

- mürəkkəb toponimlər iki və artıq kökdən ibarətdir: **Scaldiyell, Koadsley;**

- qarışıq, mürəkkəb toponimlər iki və yaxud artıq ayrı-ayrı sözlərin birləşməsindən əmələ gəlir: **Hralbord-on-avon.**

İngiltərədə şəhər adlarının özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Qədim və yeni şəhər adları Londonda olan adlar qədim dövrləri əhatə edir, bir növ *etnet* görkəm alır. Yeni şəhər adları isə yeni dövrə əsaslanmalıdır. Bu ya obyektlərin xarakteri ilə, yaxud ideologiya ilə əlaqədardır. Məs.: siyasi, xadimlərin adları və s. olar. Son illər İngiltərədə on bir şəhər salınmışdır, yerdə qalan şəhərlər əvvəllər mövcud olan şəhərlərdir. Bunlardan ən qədimləri Hatfield - VIII əsr, Bracwckell - X, Corby - XII əsr, Crowley - XII əsr. Küçələrin adları şəhərlərin necə inkişaf etməsini göstərir. XVII əsrə qədər Liverpool şəhərində cəmi yeddi küçə olmuşdur. Bu küçələrin hər biri müəyyən bir yeri ifadə edir. Castle street, Old Hall street, Water street, High street - sənətin adını bildiren küçə adları. Turness chase - çilingər, Upeavers - toxusu Avstraliya şəhərində adların dərk edilməsinə daha çox meyl özünü göstərir. Kanber şəhərində cressent doğrudan da düz olmayan küçə mənasında işlənir. Warwick street Londondan fərqli olaraq Avstraliyada «place» meydan mənasında işlənir.

Bedbord place - Bedbord meydanı İngiltərənin Corby şəhərində küçə adları əlifba sırası ilə düzülür. Londonda olan küçə adlarının əksəriyyəti XII-XIII əsrlərdə yaranıb və bu küçə adlarında mənsubiyyət anlayışı var. Buna görə də müasir sakinlər belə şəxs adları barədə az məlumata malikdirlər. Bu dövrdə olan adların bir qismi həmin küçədə olan əhəlinin ticarət və sənətlə məşğul olmasını göstərir. Bread street, Wood street XVII əsrdən başlayaraq küçələrin adları kral adları ilə adlanmağa başlayır. King William street (1829) King Edvard street (1843) XVIII əsrin əvvəllərində Orlean şəhərində yeni küçə adları meydana gəlib - Customhouse street, Kanal street. İngilis dilli ölkələrdə coğrafi adların mənaları daim inkişafdadır və dəyişməkdədir. İngiltərənin ən böyük və ən məşhur çayı olan «Temza» adı kelt mənşəyinə İngilis coğrafi adların yaranmasına tarixin müxtəlif dövrlərində müxtəlif dillərin təsiri olub:

1. Kelt elementləri. Bu Böyük Britaniya ərazisində *britlərin* və *anqlosaksların* məskunlaşması ilə əlaqədardır.

Məsələn:

- **Wal-** elementi keltlərin məskunlaşdığı ərazilərdə olan coğrafi adlarda rast gəlinir. (məsələn: *Walden, Walton, Walcott, Walbrook*)

- **Pen-** kelt komponenti "yamac" mənasını ifadə edir və *Pencoyd, Penketh* kimi coğrafi adlarda öz əksini tapır.

- **Tre-** kelt mənşəli toponimdir və "kənd" mənasını verir. Bu toponim Karnoulda (*Tredrustan, Tregavethan*), Derbsir və Lankəşirdə (*Trelleck, Trehill*) təsadüf olunur.

- **Lan-** "kilə" mənasını verir və *Landulf, Lanreath* kimi coğrafi adlarda rast gəlinir.

2. Latın elementləri. Roma dövründə latın elementləri ilə yaranan coğrafi adlar aşağıdakılardır: London-Londonium, Manchester-Mamucian, Lincoln-Lindum coloma

3. Skandinaviya elementləri

-**By-** elementi Skandinaviyalıların güclü təsiri olduğu yerlərdə rast gəlinir.

Məs: *Derby, Moorby, Blackforby*. Burada -by- "kənd" mənasını ifadə edir.

- **Thorp-** "torpaq" mənasını ifadə edir və *Simonstrop, Rinsthrop* kimi coğrafi adlarda rast gəlinir.

⁷ Azərbaycan Texniki Universiteti, "Xariici Dillər" kafedrası, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

- **Toft** - elementi "malikanə" deməkdir. *Longtoft, Fishtoft, Moortoft* kimi adlarda rast gəlinir.

- **Holm** - "ada, adacıq" mənasını ifadə edir. Məsələn: *Bromholm, Oxenholm*

4. Fransız elementləri

- **Mont** - fransız mənşəli komponent "dağ" mənasını ifadə edir. Məs: *Eamont, Grostmont*

- **Ville** - (malikanə) əsasən *Coalville, Bronville* coğrafi adlarda rast gəlinir.

Quruluşuna görə İngilis toponimləri aşağıdakı kimi təsnif olunur: 1. Sadə toponimlər. Məs: *Stock, Road, Lee*. 2. Mürəkkəb toponimlər. Məs: *London, Manchester, Bristol, Roadshy, Scaldwell*. 3. Tərkibi toponimlər. Məs: *Little Saxham, Stock-on-Trent, Stratford-on Avon*

Məna cəhətdən mürəkkəb coğrafi adlar arasında məskunlaşma yerini, onun xarakter və formasını, tipik əlamətlərini ifadə edən toponimlər var:

- **gham** - "ev, qəsəbə" mənasını ifadə edir. Məs: *Birmingham, Rockingham*

- **ton** - "ev, qəsəbə" mənasını ifadə edir. Məs: *Haughton, Boston, Bathampton*

Bəzən hər 2 element **-gham** və **-ton**- eyni coğrafi adda rast gəlinir. Məs: *Northghamton*

- **ber- -bury**- elementi daha çox ölkənin qərb şəhərlərinin adlarında təsadüf olunur. "Möhkəmlənmə" mənasını ifadə edir. Məs: *Limber, Middlesbury*

- **stock**- elementi "yeni kənd" mənasını ifadə edir. Məs: *Woodstock*

- **chester**- "düşərgə" mənasını ifadə edir. Məs: *Manchester, Chester, Colchester*

- **clough**- "dərə, vadi" mənasını ifadə edir. Məs: *Cowclough*

- **was**- "nəm, rütubətli" deməkdir. Məs: *Alrewas*

Anqlosaks mənşəli **-cot**- elementi "saray" mənasını ifadə edir. Məs: *Woodcot, Willcot*. Qeyd etmək lazımdır ki, müəyyən komponentlər Great və Little öz yerini Magna (böyük) və Parva (kiçik) sözlərinə verir. Məs: *Ashby Magna, Ashby Parva*. Mürəkkəb adlarda bir sıra tipik terminlər var ki, bunlar müəyyən mənalar ifadə edir. Məs: bridge (körpü), town (şəhər), field (sahə, tarla), wood (müşə), market (bazar), house (ev), water (su), dyke (bənd, arx), hill(təpə) və s. Məs: *Cambridge, Stockbridge, Sheffield, Woodstock*.

Yeni toponimlər *Newton, Newport, Newcastle* Şotlandiya, İrlandiya və Uelsdə rast gəlinir. Semantik xüsusiyyətlərinə görə, toponimlər aşağıdakı kimi təsnif olunur: 1) İngilis toponimləri **relyef** terminləri ilə işlənir. **-ness-** "burun" deməkdir. 2) **Landşaft** terminləri. Bura əsasən çökəklik, bataqlıqları daxildir. 3) Müəyyən **torpaq** sahəsini bildirmək üçün terminlər. Məs, medaw - çəmən, sand - torpaq. 4) **Geobotanik** termin. Məs: oak- palıd. 5) **Hidroqrafik** terminlər. Məs: brook - kiçik bulaq.

Toponimlər yazılı ədəbiyyatda xalqın başqa xalqlarla ictimai, siyasi, tarixi, mədəni, iqtisadi və s. əlaqələri təsvir və tərənnüm edir. Bədii ədəbiyyatda emosional əhval-ruhiyyə yaradan coğrafi adlar İngilis ədəbiyyatında zəngin üslubi keyfiyyətlərə malikdir. Bu da əsərin ideyasının qüvvələnməsinə və üslubi cəhətdən zəngin olmasına xidmət göstərir. İngilis əsərlərində toponim yer haqqında məlumat vermək üçün istifadə olunur. Məsələn:

- "*Somebody had left an evening paper and he turned it over with his foot, nothing the headline about the five hundred soldiers who refused to embark in Glasgow at King George`s Dock for Singapore*" (J.Lindsay "Betrayed Spring")

- "*They`re the enemy I`ve felt ever since I landed at Liverpool, ambushed in all the shadows, in every cranny of greed*" (J.Lindsay "Betrayed Spring"). Bəzən toponimlər frazeoloji birləşmələrin tərkibində əsərlərdə rast gəlinir. Məsələn: "*This very morning I said to him: You`re grinning like my granny at a hot puff-cake, anyone`d think you enjoyed yourself. And he only grinned the wider. Like a Cheshire cat chewing growl. And now he won`t grin no more ...*" (J.Lindsay "Betrayed Spring"). Burada **Grin like a Cheshire cat** - Boş və mənasız yerə gülmək - mənasını verir. "*It`s no goof smiling at me like a Cheshire cat. Mr. Lubin ...*" (B.Show "Back to Methuselah") Məsələn: "*And that`s a fine thing to do ... though it`s not exactly what we understand by coming Yorkshire over us in London.*" (Ch.Dickens "Nicolas Nickleby")

Burada - **come Yorkshire over smb** - kimisə aldatmaq mənasını ifadə edir.

Bu cür frazeoloji birləşmələr adi halda da rast gəlinir. Məsələn:

Smithfield bargian - razılaşdırılmış evlilik; *Tyburn clossom* - cavan, gənc oğru.

Bristol compliment - Hədiyyə verənin özünə lazım olmayan hədiyyə.

Kentish fire - haylı-küylü ifadə, kəskin etirazlar. *Cheshire cat* - mənasız, boş yerə gülən adam; *Hull cheese*- tünd pivə. *To go to Bungay* - rədd olub getmək.

Smithfield match - xüsusi məqsədlərlə razılaşdırılmış nikah.

Toponimlər sifərbirləşmələrində də geniş yayılmışdır. Məsələn:

As poor as the Bishop of Chester - Həddindən artıq varlı. *As true as Ripon steel* – etibarlı; *As plane as Dunstable road* - açıq sözü üzə deyən.

As big as Dorchester buft - həddindən artıq kök.

Toponimlər qafiyədə də işləyə bilər. Məsələn: *As true as Coventry blue* - etibarlı. *Harley Street* - tibb dünyası, Londonda məşhur həkimlərin yaşadığı yer. *Scarborough warning* - qısa müddətə edilmiş xəbərdarlıq. *Come Yorkshire over smbd.* - kimisə aldatmaq.

Nəticə. Toponimlər bədii əsərlərdə həmcins üzvlər kimi də işləyə bilər. Məs: "*Kensington, Hammersmith, Cheswick, Kew Bridge, Bretford* were all passed and yet went on assteadily asif they had only just begun their journey." (Ch.Dickens "The Adventures of Oliver Twist") Qeyd etmək lazımdır ki, toponimlər ingilis şeirlərində də tez-tez rast gəlinir:

Upon the ühite Rock England, a Female Shadow, as deadly damp of the Mines of *Cornwall* and *Derbyshire*, lays upon his bosom heavy, Moved by the wind in columns of thick cloud, returning, folding round. (William Blake) İngilis ədəbiyyatında toponimlər təyin kimi də işlənə bilər. "She came from anout of the way country district on the Pennine slopes, and kept lots of old **Lancashire** ways ofthought and speech, which Dick had never heard before but which somehow went warmly to his blossom." (J.Lindsay "Betrayed Spring")

İngilis ədəbiyyatında yazıcının öz təxəyyülünə əsaslanan süni toponimlər də işlənilir.Məsələn: *Great Scoldings, Sleepy Hollow, Weary Road, Great Gloom, Great Mountain*. "... There happened an extraordinary accident which hadlike to have put a period to the fate of that monarchy, at least as it`s now instituted, **Lindalino**, the second city in the kingdom, was the first his Majesty visited in his progress ..." (J.Swift "Gulliver`s Travels") Sonda qeyd etmək olar ki, dilçiliyin bir sahəsi olan toponimika tədqiqat obyektini olaraq dilçilər arasında böyük marağa səbəb olub. Belə ki, coğrafi adlarvasitəsi ilə müxtəlif millət və xalqların tarixini və dilini tədqiq etmək mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Mauer A. *Problems of place-names study*. Cambridge press, 1929
2. Peany P.H. *The origin of English Place names*. Cambridge Press, 1960
3. Cameron K. *English Place names*. London. Batsford, 1996
4. Ekwall E. *The Place names of Lancashire*. Manchester. University Press, 1922

Açar sözlər: toponim, onomastika, mürəkkəb adlar, morfoloji, semantika

Key Words: toponym, onomastics, compound names, morphological, semntic

Ключевые слова: топоним, ономастика, сложные имена, морфологический, семантический

English toponyms and their usage in English Fiction

Summary

The article "English place names and their usage in English literature" deals with the place - names (toponyms) and their usage forms in English literature. The article touched upon the problems such as the classification of place names and their usage in English literature, In literary works toponyms portray cultural, historical, economic relations between different peoples and give emotional coloring to the work

Английские топонимы и их использование в Английской литературе

Резюме

В статье "Английские географические названия и их использование в английской литературе" рассматриваются названия мест (топонимы) и формы их использования в английской литературе. В статье затрагиваются такие проблемы, как классификация географических названий в соответствии с морфологическими и лексическими формами, функции географических названий и их использование в английской литературе. В литературных произведениях топонимы изображают культурные, исторические, экономические отношения между разными народами и придают эмоциональную окраску работе.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva